

PAULINA WÓJCIKOWSKA-WANTUCH

ELEMENTY FOLKLORU SŁOWIAŃSKIEGO
W POWIEŚCI ANDRIEJA RUBANOWA
ФИНИСТ ЯСНЫЙ СОКОЛ

Niesamowita Słowiańszczyzna – obca i bliska zarazem –
jest znakiem rozdarcia, stłumioną świadomością,
stroną macierzystą, rodzimą, nie-łacińską.

Maria Janion¹

Wzajemne przenikanie się literatury i folkloru trwa na gruncie kultury rosyjskiej nieprzerwanie od pojawienia się piśmiennictwa na Rusi. Nie chodzi tylko o estetyczną inspirację, zapożyczenia motywów, bohaterów czy poetyki, ale – jak twierdzi między innymi Dmitrij Lichaczow – o organiczny związek twórczości indywidualnej z kolektywną kulturą ludową, uwidaczniający się przede wszystkim w kwestiach światopoglądowych, etycznych i aksjologicznych (Лихачев 359). Trzeba jednak sprawiedliwie odnotować, że zainteresowanie folklorem przyjmowało na przestrzeni epok różną formę i natężenie. Niewątpliwie koniec XX i początek XXI wieku przyniósł na całym świecie renesans gatunków fantastycznych – różnorako odwołujących się do konwencji bajki, czego globalnym symbolem stał się sukces powieści J.K. Rowling o Harrym Potterze. W Rosji krytyka literacka określiła ten czas mianem „bajkowego boomu” lub „renesansem bajki” (Wójcikowska-Wantuch 37-47), wskazując na różnorokie przyczyny zjawiska – od wyczerpania się postmodernistycznej filozofii, poprzez atrakcyjność konwencji. Jedną z bardziej wnikliwych diagnoz co do przyczyn zwrotu literatury w stronę bajki oraz mitologii postawiła Walerija Pustowaja. Badaczka zwraca uwagę

Dr PAULINA WÓJCIKOWSKA-WANTUCH – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu, Instytut Języków Obcych; adres do korespondencji: ul. Kochanowskiego 44, 33-300 Nowy Sącz; e-mail: paulina.wantuch@filolozka.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0074-2827>.

PAULINA WÓJCIKOWSKA-WANTUCH, PhD – State University of Applied Sciences in Nowy Sącz, Institute of Foreign Languages; address for correspondence: ul. Kochanowskiego 44, 33-300 Nowy Sącz; e-mail: paulina.wantuch@filolozka.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0074-2827>

¹ Janion 28-29.

na zmęczenie współczesnego człowieka relatywistycznym światopoglądem i brakiem jasnych zasad moralnych:

Обращение литераторов к сказочной и мифологической архаике сродни реальным погружениям горожан в дичь природы: цивилизованный человек отправляется в темный лес, взбадривая себя ситуацией пограничья между миром повседневным и миром незнаемы. (Пустовая 149-168)

„Ciemny las” staje się tu metaforą pierwotnego sposobu postrzegania rzeczywistości, opierającego się na dualistycznych podziałach: dobra i zła.

Przełom XX i XXI wieku to także moment ugruntowania się nowego gatunku w literaturze fantastycznej, czyli słowiańskiego fantasy, zaobserwowanego przede wszystkim w krajach środkowej i wschodniej Europy, a obecnie – po międzynarodowym sukcesie sagi o wiedźminie Andrzeja Sapkowskiego² – rozpoznawalnego na całym świecie. Jak celnie zauważa Władysław Selina, popularność słowiańskiego fantasy to w pewnym stopniu odpowiedź literatury na antyglobalistyczne tendencje w kulturze końca XX wieku, w których wyniku coraz częściej dochodzą do głosu kultury mniejszościowe i lokalne (Селина). Problem wydaje się być jednak znacznie szerszy i dotyczy także związku współczesnej kultury masowej z folklorem. Ów związek uwidacznia się w powtarzalności mitologicznych baśniowych struktur narracyjnych, wykorzystywaniu motywów i postaci z folkloru, w stosowaniu środków formalnych i artystycznych ciężących ku maskaradzie, estetyce gry i karnawału, jak również w kolektywnych i nieoficjalnych formach bytowania. W kontekście niniejszego artykułu należy podkreślić fakt, że za wzorcowy przykład gatunku powstałego na granicy współczesnej literatury masowej i folkloru uznaje się gatunek fantasy (Романенко 214-222).

Najnowsza, wyróżniona nagrodą „Национальный Бестселлер”, powieść Andrieja Rubanowa (ur. 1969 r.) zatytułowana *Финист ясный сокол* (2019) jest jedyną w dorobku tego uznanego rosyjskiego pisarza pozycją, która bezpośrednio odwołuje się do folkloru, ale nie pierwszą o tematyce fantastycznej. Wcześniej Andriej Rubanow zasłynął jako autor docenianych³ powieści w nurcie nowego realizmu (*Сажайте вырастет*, 2005; *Великая мечта*, 2007; *Патриот*, 2017), science fiction (*Боги Богов*, 2011) i historii alternatywnej (*Хлорофилия*, 2009; *Живая земля*, 2010). Powieść *Финист*

² Saga Andrzeja Sapkowskiego liczy pięć tomów: *Krew Elfów* (1994), *Czas Pogardy* (1995), *Chrzest Ognia* (1996), *Wieża Jaskółki* (1997), *Pani Jeziora* (1999).

³ Andriej Rubanow jest również laureatem nagród „Странник” i „Бронзовая Улитка” za powieści *Боги Богов*. Kilkakrotnie jego książki *Сажайте вырастет*, *Психодел* i *Патриот* wchodziły na short-listy nagród „Большая книга” i „Национальный Бестселлер”.

ясный сокол przez samego autora została zakwalifikowana do gatunku słowiańskiego fantasy⁴ i – jak wyjaśnia Rubanow – jest to część marketingowej strategii: „Я причисляю свой роман к жанру фэнтези исключительно из маркетинговых соображений. На самом деле я надеюсь, что мне удалось подняться над жанром, выйти за его рамки, сделать что-то по-настоящему новое” (Рубанов, „Я хочу показать”). Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy autorowi udało się zamysł napisania utworu prawdziwie oryginalnego. Recenzje po przyznaniu nagrody były różne, niejednokrotnie krytyczne⁵. Na przykład Galina Józefowicz zarzuca pisarzowi liczne rozbieżności w fabule, negatywnie ocenia również język utworu, w niektórych fragmentach naszpikowany archaizmami, w innych przypominający współczesny więzienny żargon (Юзефович). Odmienne zdanie ma Natalia Łomykina, która wartość książki dostrzega właśnie w wyjątkowym, gawędziarskim rytmie narracji: „По силе воздействия, ‘Финист-Ясный Сокол’ – роман-заклинание. Здесь нет ни одного лишнего звука” (Ломыкина). Jelena Safronowa interpretuje powieść Andrieja Rubanowa jako satyrę na współczesne społeczeństwo, krytykuje drobiazgowy mitologiczno-baśniowy kostium, nieprzystający, według niej, do społecznikowskiego przesłania (Сафронова). W podobnym tonie wypowiada się w czasopiśmie *Новый мир* Irina Bogatyriewa. Ostatecznie jednak recenzentka przyznaje, że nie sposób podważać decyzji jury nagrody „Нацбесит”, gdyż faktycznie, książka Andrieja Rubanowa stała się bestsellerem, a pomysł napisania współczesnej wersji rosyjskiej bajki ludowej bezsprzecznie odwołuje się do tego, co kolektywne i narodowe:

И это тот случай, когда название премии полностью оправдывается премированным романом: это именно национальный в смысле культурной основы и именно бестселлер, судя по популярности. И тот случай, когда все это перевесило спорность и противоречивость текста. (Богатырева)

Nie zagłębiając się zbyt w rozważania genologiczne, warto zauważyć, że powieść *Финист ясный сокол* do gatunku fantasy zbliża przede wszystkim model czasoprzestrzeni. Andriej Rubanow uprawdopodobnia fanta-

⁴ Wśród autorów tego gatunku w Rosji wymieniani są: Maria Siemionowa (*Волкодав*), Jurij Nikitin (seria *Трое из леса*), a także Michaił Uspienski (*Приключения Жихаря*). Charakterystyczne dla tej odmiany literatury fantasy jest umieszczenie akcji w realiach prastłowiańskiej rzeczywistości, wykorzystywanie elementów mitologii i demonologii słowiańskiej. Ponadto akcja toczy się zgodnie z regułami fantasy heroicznej, opartej na motywach wędrówki z przeszkodami i walki ze złem (Чупринин 620-621).

⁵ Przegląd recenzji można znaleźć pod adresem internetowym: <https://krupaspb.ru/zhurnal-piterbook/intervyu/spornaya-kniga-andrey-rubanov-finist-yasnyy-sokol.html>. Dostęp 22.09.2019.

styczne wydarzenia i baśniowe postaci, ukazując je jako elementy „naturalne” (niebudzące zdziwienia bohaterów) krajobrazu świata przedstawionego. Jednocześnie, poprzez wprowadzenie historycznych, etnograficznych czy geograficznych faktów, konstruuje świat w sposób werystyczny (Czernow 99-100). Jeden z recenzentów nagrody „Национальный бестселлер”, Aleksiej Kołobrodow, przeanalizował występujące w powieści nazwy własne (Резан, Серпухов, Таруса, Радонеж), dzięki czemu, określił możliwe położenie geograficzne, miejsca akcji (dorzecze Oki, Południowy Ural, Baszkiria) oraz czas wydarzeń (ostatnie wieki przed przyjęciem przez Rusz chrześcijaństwa, na co wskazuje konflikt między chanatem chazarskim i imperium rzymskim) (Колобродов). Natomiast sam autor w jednym z wywiadów podaje dokładny czas akcji – IV wieku n.e. (Rubanow, „Протоистория Руси”). A zatem, w przypadku powieści *Финист ясный сокол*, mamy do czynienia ze światem potencjalnie realnym/możliwym⁶ (Ковтун 283).

Z drugiej strony fabuła powieści Rubanowa stanowi *de facto* rozwinięcie ludowej bajki magicznej (nr 432 w klasyfikacji Aarne-Thomsona), w Rosji znanej pod tytułem *Перышко Финиста ясна сокола* (Афанасьев 68) lub w autorskiej wersji Andrieja Płatonowa *Финист ясный сокол*⁷. W folklorze europejskim ten sam wątek – kochanka przyjmującego postać ptaka – pojawił się we francuskiej baśni Madame d’Aulnoy z 1697 r. pt. *L’Oiseau bleu*. Struktura głęboka wątku głównego wykazuje tożsamość z modelem opracowanym przez Władimira Proppa pod względem chronologii funkcji i typów działających bohaterów (Пропп 60-69)⁸, Rubanow jednak zastosował kilka formalnych chwytów, rozbijających baśniową konwencję. Przede wszystkim historia miłości córki kowala do fantastycznego człowieka-ptaka o imieniu Finist ukazana jest z trzech różnych perspektyw, a zatem w odróżnieniu od bajki narracja jest zsubiektywizowana. Opowieść pierwszą snuje skomoroch Iwan Korień i dowiadujemy się z niej o spotkaniu Marii i Finista, jakie miało miejsce podczas zabawy. Pochodzący z dwóch różnych światów córka

⁶ Elena Kowtun, rosyjska badaczka fantastyczności, nazywa ten typ „истинной реальностью”.

⁷ Taki sam tytuł nosi popularna, radziecka baśń filmowa, nakręcona w studiu im. M. Gorkiego (1975) w reżyserii Aleksandra Rou. W Polsce film był wyświetlany pt. *Finist – dzielny sokół*.

⁸ Chodzi o pary funkcji stale występujących w bajce, np. szkoda lub brak, wyruszenie w drogę, pokonanie przeszkody, pomoc magicznego pomocnika, trudne zadanie, walka z wrogiem itd. W powieści Rubanowa szkoda następuje w momencie rozłączenia Marii i Finista, w czego wyniku bohaterka wyrusza w drogę, by odnaleźć ukochanego. W tekście można wyróżnić następujące typy bohaterów: Maria – główny bohater bajki magicznej, Baba Jaga – magiczny pomocnik, Iwan 1, 2 i 3 – pomocnicy, Rozbójnik – osoba obdarowująca magicznym przedmiotem, Finist – księżę (krąg króla, królowy). Typ antagonisty jedynie częściowo zrealizowany został w postaci Żmija Gorynycza.

kowala i człowiek-ptak zakochują się w sobie od pierwszego wejrzenia. Zazdrosne siostry Marii proszą skomorochów o pomoc w pozbyciu się tajemniczego kochanka, odwiedzającego nocami najmłodszą z siostr. Zastawiona przez skomorochów i łowców ptaków pułapka udaje się tylko częściowo i ciężko ranny Finist odlatuje do swojej krainy – Wiertogradu. Maria przysięga go odszukać, co uda się jej dopiero wtedy, kiedy zedrze parę żelaznych trzewików, zużyje żelazny kostur i zje żelazny chleb. Drugi z narratorów, Iwan Riemień, to przedstawiciel klasy wojowników. Opowiada dalszą część losów Marii, która – podobnie jak jego drużyna – znajduje schronienie w domu Baby Jagi. Wojownicy idący bić smoka pomagają Marii dostać się do krainy Wiertogradu. Wydarzenia trzeciej części książki zostały przedstawione z punktu widzenia Rozbójnika Sołowieja, wygnanego za rozbój z miasta latających ludzi. Sołowiej, który przedstawia się Marii również jako Iwan, pomaga dziewczynie spotkać się na powrót z ukochanym i jednocześnie spłaca swój dług wobec babki Jażwy.

Choć każda z trzech części jest odmienna stylistycznie, łączy je główny wątek rozdzielonych kochanków. Poszczególne części spaja także miłość wszystkich trzech narratorów do Marii. Zakończenie powieści, a w zasadzie rozwiązanie głównego wątku, można interpretować jako jednoznacznie pozytywne. Zgodnie z konwencją bajki magicznej następuje ślub Marii z Finistem, którzy żyją długo i szczęśliwie w podniebnym mieście. Znamienne, że żaden z Iwanów nie otrzymuje nagrody za pomoc okazaną Marii, ich uczucie pozostaje nieodwzajemnione. Iwan Korień aż do śmierci wiezie życie skomorocha, Iwan Riemień migruje ze swoim ludem za góry, a Sołowiej pozostaje na wygnaniu i spisuje wydarzenia, których był świadkiem. W tym kontekście ostatnie zdanie powieści przybiera formę charakterystycznego dla bajek magicznych pouczenia:

Есть победители, знаменитые и блестящие триумфаторы, а есть те, кто им помогал. Их имена никому не известны. Их забывают, про них не сочиняют песен и легенд. Помните: никакой великий подвиг не вершится в одиночестве. (301)

Pewną modyfikacją w odniesieniu do konwencji bajki magicznej pozostaje ideowa wymowa utworu, która zdaje się odchodzić od uniwersalistycznej baśniowej aksjologii walki dobra ze złem w stronę problematyki bardziej złożonej. Rubanow porusza temat ludzkiego poświęcenia, niešťczęśliwej miłości, interesują go problemy społeczne (różnice klasowe, sposób sprawo-

wania władzy) i religijne (rola instytucji religijnych w życiu społecznym, przenikanie się wierzeń). Za odstępstwo od tradycji gatunku można uznać brak postaci antagonisty. Jeśli w powieści Rubanowa ma miejsce nieszczęście, to jest ono wynikiem działania bohaterów, z reguły niezamierzonego (Богатырева). Skomorochowie swoim postępowaniem doprowadzają do rozłączenia i krzywdy kochanków. Uśmiercenie starego, niegroźnego Żmija Gorynycza przez drużynę Iwana skutkuje narodzinami młodego, siejącego powszechne zniszczenie, a za sprawą Rozbójnika Sołowieja Maria i Finist spotykają się, lecz przez to cały ród ludzi-ptaków bezpowrotnie traci kontakt z ziemią.

Warto wspomnieć, że podobny problem z jednoznacznością kwalifikacją gatunkową do fantasy lub baśni stwarza napisana w 2014 r. powieść dla młodzieży autorstwa Mariny Wiszniewieckiej *Кащей и Ягда или небесные яблоки*. Zarówno Andriej Rubanow, jak i Marina Wiszniewiecka posłużyli się jednakowym chwytem wykorzystania postaci ze znanych rosyjskich/słowiańskich baśni ludowych i napisania losów tych bohaterów z innej perspektywy, w której zostają oni obdarzeni charakterem oraz wolną wolą. Irina Bogatyriewa zauważa, że zabieg ten staje się wręcz typowy dla nowej rosyjskiej literatury. Przy tym autorzy obu powieści deklarują, że przyświecał im plan zrekonstruowania rzeczywistości mitologicznej, w której wiara w słowiańskich bogów była jeszcze żywa⁹. Rubanow wspomina o tym w wywiadzie dla Ariny Stułowej:

А что касается замысла книги... Захотелось воссоздать непротиворечивый мир наших древних предков, язычников, представить рождение мифа. Создать тот тип реальности, который производит миф, сказку. Было очень важно отказаться от лубочной эстетики. (Рубанов, „Я хочу показать”)

Zamiar odtworzenia „realności mitologicznej” nabiera sensu w świetle badań strukturalnych dotyczących desakralizacji mitu, czyli przejścia od magicznego myślenia o rzeczywistości do myślenia estetycznego – od sacrum od profanum. Andriej Siniawski w swojej pracy z 2001 r. *Иван Дурак или очерк русской народной веры* wykazał ścisły związek między światopoglądem ludowym (wierzeniami) a późniejszymi wytworami kultury ludowej, szczególnie bajką magiczną. Jak zauważa Anna Woźniak, w koncepcji Andrieja Siniawskiego podstawowym wyznacznikiem wiary ludowej jest estetyzm, gdyż wiara ludowa ściśle łączy się ze sztuką (Woźniak 375). Maria, Finist

⁹ Autorka zabrała głos w dyskusji podczas konferencji poświęconej nagrodzie Rosyjskiego Bookera. Zob. Вишневецкая.

oraz Kościej i Jagda (Baba Jaga) jako bohaterowie baśni przynależą do porządku estetycznego. Można zatem przyjąć, że Rubanow i Wiszniewiecka opowiadają czytelnikom historię, w jaki sposób ich bohaterowie do tego porządku przeniknęli.

Z formalnego punktu widzenia podstawą rekonstrukcji mitologiczno-baśniowej rzeczywistości w powieści *Финист ясный сокол* stają się, po pierwsze, teksty folkloru rosyjskiego (baśni, pieśni, byliny), po drugie zaś wiedza historyczna, jaką mamy o życiu codziennym Słowian z okresu przed przyjęciem chrześcijaństwa. Andriej Rubanow, jak sam wyznaje, został poniekąd zmuszony do zaznajomienia się z tematyką dawnej Słowiańszczyzny, kiedy poproszono go o napisanie kilku scenariuszy – najpierw do baśni, reżyserowanej przez jego żonę Agłaję Kurosenko, a następnie do filmów historycznych o Zofii Paleolog i Włodzimierzu I. W związku z tymi zadaniami, poświęcił sporo czasu na lekturę prac naukowych m.in. Borisa Rybakowa, Lwa Gumilowa, Antalolija Kirpicznikowa, Claude’a Levi-Straussa i innych (Рубанов, *Русской цивилизацией*). Do napisania powieści o Finiście namówiła pisarza jego żona i – jak twierdzi Rubanow – to ona jest pomysłodawczynią fabuły (Рубанов, „Протоистория Руси”). Zgromadzona wiedza pozwoliła pisarzowi uwiarygodnić wydarzenia, w szczególności odmalować życie codzienne Praszłowian, reprezentantów cywilizacji skóry i drewna (деревянно-кожаная цивилизация¹⁰), na co wskazują chociażby pseudonimy bohaterów – Иван Корень i Иван Ремень. W utworze pojawiają się drobne opisy zbroi, broni, instrumentów muzycznych, jak również fakty dotyczące organizacji ówczesnego życia społecznego (hierarchia i podział ról społecznych) oraz opisy miejsc i budynków (gród, jarmark, kuźnia, chata). Równie istotną, co topografia przestrzeni, częścią świata przedstawionego jest świat duchowy bohaterów, na który składa się ich światopogląd religijny, sposób objaśniania rzeczywistości, rytuały, obrzędy i w końcu sfera psychiki – obawy, zamiary, uczucia, emocje itd.

Nikicie Tołstojowi, wybitnemu badaczowi Słowiańszczyzny, twórcy rosyjskiej etnolingwistyki, udało się wyznaczyć te obszary folkloru słowiańskiego, które obejmują pierwotną kulturę Słowian, jeszcze przed uformowaniem się państwowości, kultury piśmiennej i literatury. W pierwszej kolejności folklor słowiański obejmuje wierzenia pogańskie, w następnej – zapożyczenia motywów, w końcu zaś wspólny dla Słowian kontekst historyczno-kulturowy. Czynnikiem spajającym Słowian Wschodnich, Zachodnich i Połu-

¹⁰ To określenie padło z ust pisarza podczas spotkania autorskiego w klubie Культ бригада. Za: https://www.youtube.com/watch?v=Xvz_6qIxxxs (dostęp 09.10.2019).

dniowych miał być język prasłowiański (Толстой 15-62). Warto wspomnieć, że najbardziej popularne definicje określają folklor jako całość kultury danej społeczności bądź grupy etnicznej, kształtującej się w opozycji do kultury oficjalnej/ państwowej (Sławiński 162-163). W związku z tym elementami folkloru będą zarówno wspomniane teksty/narracje (wytwory kultury oralnej), jak i wierzenia, związane z nimi rytuały, obyczaje i obrzędy oraz wytwory artystyczne (rękodzieło, zdobnictwo). Wszystkie wzajemnie się przenikają i uzupełniają. Rodzaj i sposób przedstawienia wyżej wymienionych składowych folkloru słowiańskiego w powieści Andrieja Rubanowa będzie celem moich dalszych rozważań.

Violetta Wróblewska zauważa, że tradycyjne kultury ludowe, w tym również kulturę Słowian, charakteryzuje mitologiczno-religijne objaśnianie rzeczywistości, czyli tłumaczenie zachodzących zjawisk siłami nadludzkimi, magicznymi bądź, w okresie po przyjęciu chrześcijaństwa, Boską ingerencją (Wróblewska 23-24). Jak wiadomo, Słowianie należeli do narodów kultury agrarnej i w pierwszej kolejności oddawali cześć siłom przyrody. Życie Słowian, kalendarz świąt i obrzędów podporządkowany był zmiennemu rytmowi zmieniających się pór roku (Gieysztor 243-245), a charakter i funkcje bóstw słowiańskich odzwierciedlają wiarę w świętą naturę przyrody. Iwan Korień oraz Iwan Riemień – bohaterowie i narratorzy dwóch pierwszych części książki Andrieja Rubanowa – są typowymi reprezentantami społeczności dawnych Słowian. Ich typowość nie dotyczy jednak cech charakteru czy wyglądu, ale sposobu, w jaki postrzegają i odbierają rzeczywistość. Wiąże się to z akceptacją zastanego porządku społecznego, systemu wierzeń i uczestnictwem w obrzędach religijnych i rytuałach. O bogach i demonach wspominają nieustannie, przy okazji różnych sytuacji i miejsc, w jakich się znajdują, a zatem w ich oglądzie rzeczywistości dominuje myślenie magiczne. W powieści pojawiają się imiona tylko niektórych bóstw z panteonu, takie jak Mokosz, Chors i Jaryło. Większość bóstw pozostaje bezimienna, ale można rozpoznać je po funkcji, jaką im przypisywano. Władca niebios i burzy wspomniany jest w tekście tylko raz, kiedy Iwan Korień słyszy grom: „[...] громахнуло, как будто всеильный повелитель грозы, хозяин небес швырнул огромный валун в ещё более огромный медный котёл, чтоб сварить и съесть; ведь он, бог молний, хозяин неба, всё может – значит, и камни жуёт” (55). Wojownicy – Iwan Riemień, Potyk i Topór – oddają cześć bezimiennemu bogowi wojny. Ludzie-ptaki modlą się do boga słońca, natomiast łowcy ptaków oddają cześć bogom ciemności. Pojawiają się w utworze nazwy bóstw pomniejszych, np. Mara (bogini śmierci

i ziemi, w polskiej tradycji Marzanna) i liczne demony. Na przykład Iwan Korień, wspominając swoją matkę, podkreśla rodzimą wiarę, która staje się też czynnikiem charakteryzującym daną społeczność, na co może wskazać opozycja *мы-вы*:

Мать моя подносила Мокоши, чтоб был в доме достаток, и скотье му богу, чтоб дал ещё детей, и Хорсу, богу света и тепла. В **моей** родной селитьбе все подносили Хорсу – ну вот и мать подносила ему, а **вы** кому подносите?” (6)

Postać bóstwa naczelnego w światopoglądzie religijnym bohaterów pierwszej części książki zajmuje Jaryło. W tradycji wschodniej Słowiańszczyzny to bóg słońca i płodności, chociaż Aleksander Gieysztor sugeruje, że mógł być też bóstwem pokrewnym bogowi niebios, Perunowi (Gieysztor 108-111). Jaryle składają ofiarę skomorochowie przed tańcami (гульбище) jako opiekunowi ciepła i dobrej pogody. Jego także wskazuje Iwan Korień jako boga-dawcę życia, za którego sprawą powstał świat ludzi. Według mitu kosmogonicznego, opowiedzianego przez bohatera, Jaryło – „огненное колесо” – został wezwany przez bogów niebios i osadzony na osi świata. Koło świata zostało wprawione w ruch, ciepło roztopiło lód i z wody wyłonił się ląd. Bogowie niebios i podziemi po raz pierwszy spotkali się, by podzielić pomiędzy siebie średni świat (Рубанов, *Финнист* 22-23). Przytoczony wariant mitu kosmogonicznego jest autorską rekonstrukcją, ale wybrzmiewają w nim najważniejsze składowe słowiańskiej mitologii. Pogląd o trójdzielności świata (świat niebios, podziemi i ludzi), którego symbolem staje się drzewo kosmiczne (Skibicka, 22-23), oraz o wyłonieniu się świata z wody i udziale dwóch przeciwstawnych sił w procesie stworzenia (Gieysztor 80). Centralne miejsce w światopoglądzie bohaterów powieści zajmuje wiara w przeznaczenie, określane w tekście jako „коловрат”. Kołowrót to powszechnie rozpoznawalny rodzaj ośmioramiennej swastyki, słowiański symbol słońca, znany także pod nazwami swarzyca lub swarga¹¹. Według narratorów, Iwana Korienia i Iwana Riemienia, losy świata oraz każdego człowieka toczą się zgodnie z odwiecznym porządkiem, którego metaforą jest wędrówka słońca po niebie – powtarzający się cykl dnia i nocy, następnie wiosny i zimy, narodzin i śmierci, początku i końca: „Против Коловрата не пойдёшь. Всё вращается, повторяясь бесконечно во веки веков (...)” (81). „Kołowratowi” nie wolno się przeciwstawiać, gdyż grozi to katastrofą. Nie

¹¹ Badacze podważają jednak jego autentyczność, gdyż nie został poświadczony w źródłach archeologicznych (Багдасаров).

chodzi tylko o niezgodę danej osoby na własny los, ale również o nieprzestrzeganie praw i zasad życia społecznego: „(...) а кто идёт против закона – против того идёт весь мир. Если не уравновешивать Коловрат – он слетит с оси, и всё погибнет” (55). Trzeba zaznaczyć, że deterministyczny światopogląd cechuje kultury archaiczne. Człowiek znajdujący we władzy nieznanych mu sił, neutralizował strach przed światem za pomocą całego systemu zasad – tabu, przestrzeganych przez przodków i przez to sprawdzonych (Костюхин 27-28).

Tymczasem przekonanie bohaterów o istnieniu sił dobra i zła staje się widoczne w ich stosunku do świata podziemnego, określanego często takimi przymiotnikami, jak „ciemny”, „podziemny”, „czarny”, „zły”. Do sfery ciemności i śmierci należały szkodliwe demony (лешак, кикимора, шишига) nazywane przez bohaterów mianem нежить. Od ich zgubnego wpływu chroniło zaklęcie: „Щур меня – щур меня – бери небо – не бери земля”¹². Bogom świata podziemnego służyli niektórzy kapłani. Czarnemu bogu i jego słudze, leśnemu demonowi leszakowi (лешак), składają ofiary łowcy ptaków. Rytuał ofiarny napawa innych bohaterów strachem: „Я не хотел участвовать в чёрной требе. Не хотел, чтобы хозяин нижнего мира обратил на меня свой взгляд и явил благосклонность. Я бы предпочёл, чтоб он вообще не знал о моём существовании” (63). Notabene wiele miejsca w powieści Rubanow poświęca opisom obrzędów ofiarnych. Skomorochowie przed przystąpieniem do grania na bębnie, instrumencie o rytualnym pochodzeniu (K. Moszyński 353), zabijają koguta. Wojownicy składają bogowi wojny ofiarę z własnej krwi. Natomiast wołchwowie odprawiają rytuały ofiarne w świątyniach (требище). Z relacji bohaterów dowiadujemy się, że dawniej składano ofiary z ludzi, obecnie na ołtarzach zabijane są zwierzęta, ofiarowuje się też np. ludzkie zęby. Warto odnotować, że te powieściowe informacje pozostają w zgodzie z ustaleniami badaczy (K. Moszyński 563). Oprócz składania ofiar błagalnych do sfery rytuałów magicznych należały także zabiegi i przedmioty magiczne, które miały ochraniać przed złymi duchami. W powieści Rubanow wspomina runy (ochronne, rodowe, śmierci, wojenne itd.), amulety (z koguciego dzioba, z niedźwiedziego pazura) lub czynności magiczne, np. powtarzalne ruchy rękami czy znaczenie drzew moczem:

Мы развели костёр, собрали шалаш. Кирьяк обошёл поляну по кругу и на стволах четырёх высоких берёз вырезал ножом обереги: на восход

¹² Zaklęcie to bywa używane do dzisiaj, szczególnie w folklorze dziecięcym, jako ochrona przed pechem i nieszczęściem (Мокиенко і Никитина 743).

вырезал Силу, на заход вырезал Алатырь, на юг и на север вырезал Уды. И ещё потом помочился под каждую берёзу. Защитив, таким образом, наше место от обид его бывших хозяев, зверей”. (16)

Opisane bóstwa, będące obiektem kultu, przynależą do porządku religijnego światopoglądu bohaterów i nie pojawiają się w tekście powieści jako postaci działające. Inaczej jest z demonami (majki, kikimory, szyszygi, leszak) i istotami demonicznymi (żmij, wiedźma Jaźwa), które stanowią naturalny element świata przedstawionego, wchodzą z bohaterami w interakcję i mają bezpośredni wpływ na ich losy. Iwan Korień widywał „nie-ludzi” wielokrotnie podczas swoich wędrówek: żmija, człowieka-orła, psio-głową dziewczynkę i w końcu Finista jasnego sokoła. Natomiast Iwan Riemień i jego drużyna podczas wędrówki do legowiska smoka spotykają nad stawem majki¹³. Te niebezpieczne leśne demony próbowały utopić siedzącą na brzegu Marię, ale kiedy zauważyły mężczyzn, uciekły, wydając z siebie przerażający pisk. Jak się później okazało, dziewczynę z wody wyciągnęła wiedźma Jaźwa. Symptomatyczne, że Jaźwa, będąc zarazem istotą demoniczną, budzącą strach u bohaterów, wypełnia jednocześnie funkcję pomocnicy i opiekunki (Пропи 146-202). Jaźwa pomaga Marii dotrzeć do Finista z chęci odwetu na byłym kochanku, królu ludzi-ptaków, ale także ze względu na kobiecą solidarność. Trzeba w tym miejscu wspomnieć, że pojawiają się opinie o feministycznym charakterze powieści Andrieja Rubanowa¹⁴. Tymczasem, jak zauważyła Galina Józefowicz, Maria, chociaż odważna i zdeterminowana, stanowi wyłącznie dodatek do świata opanowanego przez mężczyzn (Юзефович). Babka Jaźwa, w odróżnieniu od Marii, ma faktyczną władzę i umiejętność kreowania rzeczywistości. Wygłasza nawet feministyczny manifest skierowany do Rozbójnika Sołowieja: „Всё, что есть живого и сущего, – продолжала она, – держится на женской силе” (267). Jaźwa podkreśla rolę kobiety, przede wszystkim jako nosicielki i dawczyni życia: „Мужчина следует за своей женщиной, женщина следует за своей маткой. Выверни матку – там зародыш, меньше ржаного зёрнышка. А если силы ума хватит – выверни и зародыш...” (268). Jak można sądzić,

¹³ Występowanie tych demonów poświadczane jest na Ukrainie, wśród Łemków i w Małopolsce. Przypisywano majkom cechy podobne do rusałek (Podgórcy 300). Nazwa może mieć związek z wydawanym przez nie nieznośnym dźwiękiem przypominającym miauczenie (Zych, Vargas i Kinel 222-223).

¹⁴ „При желании в романе можно даже усмотреть намек на феминизм – женщина решает все проблемы, а мужчина-сверхчеловек позволяет себя любить и за себя бороться (...)” (Рубанов, *Русской цивилизацией* i „Правда там”).

stwierdzenia dotyczące słowiańskiego matriarchatu pojawiają się w tekście nieprzypadkowo. Pogląd o matriarchalnej strukturze społeczności Prasłowian, chociaż podważany przez naukowców, jest obecnie dość popularny, szczególnie wśród rodzimowierców słowiańskich, i nawiązuje do głęboko zakorzenionego u Słowian prastarego kultu Matki Ziemi Wilgotnej (Чупаков).

Warto odnotować, że obraz babki Jażwy, jako silnej i świadomej kobiety, uzupełnia tradycyjne postrzeganie tej postaci w kulturze. W ludowej tradycji Baba Jaga uosabia zło, idące w parze z mądrością (wiedźma) i okrucieństwem (por. pol. *baba-jędza*). Badacze upatrują w jej postaci echa kultu leśnej bogini władającej zwierzętami i kontaktującej się ze światem zmarłych (Szyjewski 181). Babka Jażwa z powieści Andrieja Rubanowa została wyposażona w zasadzie w takie same atrybuty, co baśniowa Jędza (wiedza, starość, brzydota, rozwalający się dom w środku lasu), sporządza wywary z ziół i kukielki (мотанки) służące do rzucania zaklęć, zna stare przepowiednie i umie przewidzieć przyszłość. Wymieniana jest przez Iwana Riemienia w trójce najsilniejszych czarowników obok wołchwa Snytko i Ojca Upiorów, co zrozumiałe, budzi zatem strach i jednocześnie nabożny szacunek wśród bohaterów:

Старуха выходит из дома нам навстречу: такая же высохшая, с мёртвым лицом на едва живом теле. И когда поднимает на нас жёлтые, жестокие глаза – мне кажется, что замирает ветер, и кости перестают брэнчать, и качаемые под ветром ветви сосен окаменевают недвижно. Мы кланяемся. (99)

Trzeba pamiętać, że w czasach prasłowiańskich, kiedy czternastolatek uważany był już za dorosłego członka społeczności¹⁵, niewielu dożywało późnej starości. Kobieta w podeszłym wieku budziła irracjonalny lęk, gdyż kobieca starość uchodziła za coś nienaturalnego¹⁶.

Drużyna Iwana Riemienia znajduje schronienie w chacie babki Jażwy podczas wyprawy do legowiska Żmija Gorynycza. Powieściowy żmij nie stanowi śmiertelnego zagrożenia dla ludności, gdyż ze starości utracił zdolność latania. Niepokoi on ludność wyłącznie wyciem i aby go ukarać, należało pobić go dotkliwie raz do roku, lecz bynajmniej nie zabijać. Śmierć smoka, według przepowiedni wołchów, miała skutkować narodzinami nowego. Młody Potyk zresztą, kandydat na kapłana, z chęci wykazania się przed

¹⁵ Informacja taka pojawia się w powieści: „Много ребятишек под вечер, но после заката все они разбегаются по хатам, к мамкам под одеяла; остаются старшие, те, кому исполнилось двенадцать-тринадцать, и *взрослые*, кому четырнадцать и более” (27).

¹⁶ Większość kobiet umierała przy porodzie, częściej to mężczyźni dożywali sędziwego wieku (Zych, Vargas i Kinel 14-15).

Marią, zabija starego żmija, a jak to bywa w mitach i baśniach, naruszenie tabu skutkuje nieszczęściem. Rodzi się nowy jaszczur, pełen sił, latający i ziejący ogniem, niszczący wioski i niosący śmierć. Postać żmijo-węża była znana na terenie całej Słowiańszczyzny, najlepiej jednak poświadczona jest w opowieściach Słowian Wschodnich i Południowych. Obraz tego demona sięga do wierzeń indoeuropejskich, pojawia się w mitach kosmogonicznych różnych religii jako wcielenie sił ciemności, w przypadku Słowian uważa się go za personifikację boga podziemi – Welesa (Gieysztor 111).

Postacią osobną, bo łączącą w sobie cechy baśniowe (bohater bylin i baśni rosyjskich) oraz bohatera ze świata fantasy (przedstawiciel rasy nadludzi) jest Rozbójnik Sołowiej, fantastyczny człowiek-ptak i narrator trzeciej części powieści. Wygnany z Wiertogradu, pragnie do niego powrócić. Rozbójnik jest przedstawicielem wyżej uorganizowanej (w stosunku do ziemian) rasy istot, która w drodze ewolucji nauczyła się latać i żyć na dużej wysokości. Trudno oprzeć się skojarzeniom z przybyszami z kosmosu, których cechą jest zazwyczaj wysoki postępowanie cywilizacyjny i techniczny. Rozbójnik nazywa ludzi zamieszkujących ziemię troglodytami, podkreślając na każdym kroku prymitywizm i fizyczną niedoskonałość (brak umiejętności latania, słabość fizyczna, brak wytrzymałości na temperatury). Jedyną rzeczą, jakiej ludziom zazdrości, są ich emocje: „Именно в силе чувств заключено преимущество любого троглодита: мы сильнее, но их кровь горячее нашей” (212). W obrazie powieściowego Sołowieja można dopatrzeć się pewnych wspólnych cech z bohaterem byliny *Илья Муромец и Соловей Разбойник*, np. umiejętność latania, siła fizyczna, umiejętność wydawania z siebie przeraźliwego, ogłuszającego świstu. W mitologii słowiańskiej ludzie-ptaki nie mają swojego bezpośredniego odpowiednika, chociaż niektórzy badacze wskazują na możliwe wpływy irańskiego mitu o car-ptaku Simurgu. Refleksów tego mitu u Słowian można dopatrzeć się kulcie psiogłowego boga Simargła (Gieysztor 142) i jest tylko jeden z niewielu przykładów synkretyczności religii dawnych Słowian, znajdującej się pod silnym wpływem mitologii germańskiej, perskiej i w końcu religii chrześcijańskiej. Słowianie, jak pokazują badania, obdarzali świętą czią wiele gatunków ptaków (K. Moszyński 407-411). Iwan Korień wspomina na przykład o kogucie i kuku – świętym ptaku czczonym w jego rodzinnej wiosce. Interesujące, że sokół, zajmujący centralne miejsce w folklorze, nie pełnił u Słowian funkcji wróżebnej, ale estetyczną i stał się w kulturze ludowej symbolem dzielnego i pięknego młodzieńca (K. Moszyński 570).

Oprócz omówionych wyżej elementów folkloru słowiańskiego, dotyczących sfery religii, rytuałów i obrzędów sakralnych, równie ważne są nawiązania dotyczące sfery profanum, czyli życia codziennego. Uczynienie jednym z głównych bohaterów skomorocha jest jawnym odniesieniem do tradycji ludowego śmiechu, zresztą tytuł pierwszej części książki brzmi *Глумила*, a słowem *глум* określano wygłupy i psoty służące rozweseleniu publiki (Даль 156). Epatujące i obsceniczne zachowanie, niestosowne żarty, nieprzyzwoite gestykulowanie – to środki wyrazu ludowej kultury karnawału: „Мы глумили, мы дальше всех от могилы. Поём, пляшем, руками-ногами машем” (5). Iwan Korień, oprócz zabawiania publiczności, trudni się też opowiadaniem „bajek”, największą jednak satysfakcję sprawia mu granie na bębnie. W powieści znajdujemy opis tańców, w czasie których skomorochowie zabawiają publiczność sztuczkami i grają na bębnach, wprowadzając tańczącą młodzież w trans¹⁷. Święto kończy się pijaństwem, kąpielą w rzece i tańcami nago wokół ogniska. Chłopcy skaczą przez płomień i prowadzą dziewczęta do lasu „миловаться по кустам”. Trudno oprzeć się wrażeniu, że powieściowe przedstawienie zabawy wyprawionej na cześć rezańskiego bogacza Wielobora przypomina opisy obchodów słowiańskiego święta Kupały, którego obowiązkowym elementem były tańce, wróżby, skoki przez ognisko i wolna miłość (Gieysztor 207-210).

Kolejnym elementem folkloru słowiańskiego wykorzystanym w powieści przez Rubanowa jest narracja skazowa. Każdy z trzech powieściowych Iwanów (imię Iwan budzi oczywiste konotacje z folklorem – baśniami o Iwanie-Głupcu) wchodzi w rolę ludowego opowiadacza/bajarza, który przedstawia słuchaczowi własną wersję wydarzeń. Zastosowanie w powieści charakterystycznej dla folkloru formy skazu (zwroty do adresata, wtrącenia, iluzja mowy żywej) nawiązuje bezpośrednio do tradycji kultury oralnej dawnych Słowian. Należy mieć na uwadze, że w kulturach niepiśmiennych słowo miało moc sprawczą, było bardziej działaniem niż mówieniem. Jak pokazują badania antropologa Waltera J. Onga, w kulturach oralnych dominował inny typ myślenia – kolektywny, dialogiczny, retoryczny, rytmiczny (33-41).

Według niektórych badaczy rozpad wspólnoty językowej Prасłowian datowany jest na VI-VII wiek n.e. (L. Moszyński 193-247). Według innych – na IX-X wiek, o czym świadczą ma powszechna na terenie całej Słowiań-

¹⁷ Kazimierz Moszyński twierdzi, że Słowianie stosowali w przeszłości praktyki szamańskie. Taki szalony taniec nazywano „vertimoje plasanije”. Natomiast lud brał udział w tanecznych korowodach, podczas których śpiew, rytm i ruch budowały poczucie wspólnoty (K. Moszyński 364-365, 452).

szczyzny zdolność rozumienia języka staro-cerkiewno-słowiańskiego opracowanego przez Braci Sołuńskich, Cyryla i Metodego (Strzelczyk 8). Był to ostatni moment przed zróżnicowaniem się języków słowiańskich i pojawieniem się pisma. Chrystianizacja Słowiańszczyzny wiązała się nie tylko z odejściem od wiary w pogańskich bogów, ale także ze zmianą sposobu myślenia, za sprawą między innymi pojawienia się słowa pisanego. Ten proces przejścia od kultury oralnej do kultury piśmiennej zdaje się być jednym z kluczowych tematów powieści Rubanowa. Słuchaczami opowieści Iwanów są obcy, przybysze, dlatego narratorzy tak drobiazgowo objaśniają rzeczy oczywiste dla uczestników ich własnej kultury (hierarchia i role społeczne, mity założycielskie, wierzenia itd). Co jednak najistotniejsze, nie ma między nimi bariery językowej. Iwan Korień w rozmowie ze swoim słuchaczem mówi: „Конечно, я знаю ваш язык. Я сам **венед**. А ты, судя по говору, **вятич**. Вот, угадал” (6). Wiatyczami nazywane jest plemię Słowian Zachodnich żyjących nad górną Oką i Donem, natomiast nazwa Wenedowie dotyczyła ludów zamieszkujących tereny od Bałtyku po północne Karpaty i rzekę Dunaj w okresie od I do IV wieku n.e. (Kopaliński 1262; Strzelczyk 18-19). Można zatem uznać, że zarówno słuchacz, jak i opowiadacz są Słowianami. Lektura powieści pozostawia jednak wrażenie, że świat, o którym opowiadają bohaterowie, ulega powolnemu rozpadowi, w sensie fizycznym i duchowym. W sensie fizycznym zostaje zniszczony świat (miejsce życia) Iwana Riemienia, którego lud musi opuścić zamieszkiwaną od wieków dolinę, by uciec przed żmijem. Wielu ludzi ginie w drodze, za góry docierają nieliczni, którzy znajdują schronienie wśród mieszkańców stepów. Nowy porządek nastaje również w Wiertogradzie. W wyniku działań Sołowieja miasto ludziptaków podnosi się jeszcze wyżej i ostatecznie traci kontakt z ziemskim światem. Ponadto pogańska Słowiańszczyzna stoi u progu przyjęcia chrześcijaństwa, a wraz z nim pisma i prawa. Wpływy rzymskiej religii są coraz silniejsze, łagodnieją obyczaje, kapłani rezygnują ze składania krwawych ofiar, zaczynają rozchodzić się informacje o Chrystusie. Bohaterowie powieści *Финнист ясный сокол* nie znają liter, spotykali się wyłącznie z pismem obrazkowym, runami lub nacięciami, w związku z tym kultura chrześcijan (w powieści „вера ромеев”) jest postrzegana jako wyżej rozwinięta, jako religia księgi i pisma: „Ромейская грамота. Очень трудно освоить. Каждый знак означает не целое слово, а только его часть. Чтобы собралось одно слово, надо прочитать весь став и понять все знаки подряд” (36). Rubanow w interesujący i dowcipny sposób przedstawił zderzenie słowiańskiego światopoglądu z nauką chrześcijańską. Najstarszy ze skomorochów, dziad

Mitrocha, bywał w krainach, gdzie przyjęto już chrześcijaństwo i próbuje wytłumaczyć Iwanowi oraz Kiriakowi, kim jest Jezus Chrystus. Pewne jednak kwestie tak dalece nie przystają do pogańskich wierzeń, że są dla bohaterów nie do przyjęcia. Nie mogą pojąć, po pierwsze, że Bóg jest jeden, po drugie – że został zrodzony z dziewicy: „– Хорош бог. Никого не ёт, причиндала нет – а сын есть!” (36), i w końcu całkiem obco dla Słowian brzmi idea zmartwychwstania, gdyż według ich wiary po śmierci na ziemię wracały dusze potępione w postaci demonów (upiorów, wampirów, południc, porońców itd.).

– Ничего не понимаю, – недовольно сказал Кирьяк. – То ли нелюдь, то ли человек, то ли **упырь. От ветра зачат.** Такое придумать – браги мало, тут чего покрепче надо (...) „– Это не придумано, – твёрдо сказал Митроха. – Это было на самом деле. Есть много людей, они своими глазами видели. Божьего сына прибили гвоздями к столбу. Он помер, потом **восстал и пропал**, больше его никто не видел.

– Так написано. А если написано – нельзя не верить. Люди всякое ненужное записывать не будут. Пишут только самое главное. (36-37)

Mitrocha wypowiada ważne zdanie, że jeśli coś jest zapisane, to nie można w to nie uwierzyć. To, co znajduje się w księdze, musiało wydarzyć się naprawdę. Nie mieści się w głowie staremu skomorochowi, że księga może kłamać. Notabene księga w powieści Rubanowa ma znaczenie symboliczne. Ludzie-ptaki zgłębiają księgi, czerpiąc z nich siłę i wiedzę, w edukacji widzą wartość. Znamienne również, że swoją opowieść Rozbójnik Sołowiej kieruje nie do słuchacza, ale do czytelnika, przyjmując tym samym rolę kronikarza:

Мне хочется, чтобы через сто лет какой-нибудь совершенно другой, новый человек, какой-нибудь оригинал, ищущий необычного, прочитал бы мои записки и подумал: вот, оказывается, как у них тогда всё было! Вот, оказывается, какова была настоящая жизнь тех, ныне забытых, летающих и нелетающих троглодитов! (300)

Podsumowując, powieść Andrieja Rubanowa *Финист ясный сокол* opiera się na folklorze słowiańskim w obszarze struktury fabularnej (wątek baśniowy), w licznych elementach świata przedstawionego i w formie narracji. Udało się autorowi odmalować moment odchodzenia starego świata pogańskiej Słowiańszczyzny, choć nie jest to zapewne jedyna idea, tej wielopłaszczyznowej powieści. Współczesna kultura rosyjska, a nawet szerzej – słowiańska, coraz chętniej sięga do głębin przeszłości, do tego archetypicznego „ciemnego lasu”, o którym pisała Walerija Pustowaja. Pisarzy współczesnych fascynują białe plamy, niedopowiedzenia,

tajemnica, ale równie ważne staje się poszukiwanie podstawowych wartości i obrazów, które legły u podstaw słowiańskiej kultury. W myśl słów Michaiła Bachtina, twórcze działania człowieka inspiruje pamięć o przeszłości i przecucie nadchodzącej katastrofy:

Какая-то темная память о космических переворотах прошлого и какой-то смутный страх перед грядущими космическими потрясениями заложены в самом фундаменте человеческой мысли, слова и образа. (Бахтин 481)

Powieść *Финнист ясный сокол*, podobnie jak wiele innych utworów współczesnych, odwołujących się do tradycji bajki ludowej i mitologii słowiańskiej, zdaje się być odpowiedzią jednocześnie na aksjologiczną pustkę współczesności, jak i potrzebę uwypuklenia tego, co narodowe, swoje i budujące tożsamość.

BIBLIOGRAFIA

- Czernow, Anna Maria. „Kiedy baśniowość jest wrogiem fantasy”. *Kulturowe konteksty baśni. Tom 2: W poszukiwaniu straconego królestwa*, red. Grzegorz Leszczyński, Centrum Sztuki Dziecka w Poznaniu, 2006, ss. 98-110.
- „Folklor”. *Słownik terminów literackich*, red. Janusz Sławiński, Ossolineum 2002, ss. 162-163.
- Gieysztor, Aleksander. *Mitologia Słowian*. Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1986.
- Janion, Maria. *Niesamowita Słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury*. Wydawnictwo Literackie, 2007.
- Kopaliński, Władysław. *Słownik mitów i tradycji kultury*. Wyd. 4. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.
- Moszyński, Leszek. *Wstęp do filologii słowiańskiej*. PWN, 1984.
- Moszyński, Kazimierz. *Kultura ludowa Słowian*, t. 2, cz. 1 i 2: *Kultura duchowa*. Książka i Wiedza, 1967.
- Ong, Walter. *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*. Przeł. Józef Japola. Redakcja Wydawnictw KUL, 1992.
- Podgórcy, Barbara i Adam. *Wielka Księga Demonów Polskich. Leksykon i antologia demonologii ludowej*. Wydawnictwo KOS, 2005.
- Skibicka, Grażyna (red.). *Mitologie świata. Słowianie*, t. 8. Rzeczpospolita, 2007.
- Strzelczyk, Jerzy. *Od Prasłowian do Polaków*. Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987.
- Szyjewski, Adam. *Religia Słowian*. Wydawnictwo WAM, 2004.
- Wróblewska, Violetta. *Od potworów do znaków pustych. Ludowe demony w polskiej literaturze dla dzieci*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014.
- Woźniak, Anna. *Uluda i cud. W świetle sztuki Andrieja Siniawskiego-Abrama Terca*. Wydawnictwo KUL, 2004.
- Zych, Paweł, Witold Vargas i Jakub Kinel. *Bestiariusz słowiański. Część 1 i 2*. Bosz, 2017.

- Афанасьев, Александр. *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах*, т. 1-3. Государственное Издательство Художественной литературы, 1957-1958 [Afanas'yev, Aleksandr. *Narodnyye russkiye skazki A. N. Afanas'yeva v trekh tomakh*, t. 1-3. Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Khudozhestvennoy literatury, 1957-1958].
- Багдасаров, Роман. *Свастика: Священный символ. Этнорелигиоведческие очерки*. Белые Альбы, 2001 [Bagdasarov, Roman. *Svastika: Svyashchennyyu simbol. Etnoreligiovedcheskiye Ocherki*. Belyye Al'vy, 2001].
- Бахтин, Михаил. *Творчество Франсуа Рабле и русская культура Средневековья*. Художественная литература, 2014 [Bakhtin, Mikhail. *Tvorchestvo Fransua Rable i russkaya kul'tura Srednevekov'ya*. Khudozhestvennaya literatura, 2014].
- Богатырева, Ирина. „Сказка в поисках исторических корней.” *Новый мир*, № 7, 2019 [Bogat'yeva, Irina. „Skazka v poiskakh istoricheskikh korney.” *Novyy mir*, № 7, 2019], http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2019_7/Content/Publication_6_7237/Default.asp. Dostep 22.09.2019.
- Вишневецкая, Марина. „Роман ли то, что я пишу? Отчет о Букеровской конференции”. *Вопросы литературы*, № 2, 2005, ss. 3-40 [Vishnevetskaya, Marina. „Roman li to, chto ya pishu? Otchet o Bukerovskoy konferentsii”. *Voprosy literatury*, № 2, 2005, ss. 3-40].
- Даль, Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка. Избранные статьи. Совмещенная редакция В.И. Далья и И.А. Бодуэна де Куртенэ*. Олма-Пресс, 2004 [Dal', Vladimir. *Tolkovyy slovar' zhivogo velikorussskogo yazyka. Izbrannyye stat'i. Sovmeshchennaya redaktsiya V.I. Dal'ya i I.A. Baudouina de Courtenay*. Olma-Press, 2004].
- Ковтун, Елена. *Поэтика необычайного: Художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа (На материале европейской литературы первой половины XX века)*. Издательство МГУ, 1999 [Kovtun, Yelena. *Poetika neobychnogo: Khudozhestvennyye miry fantastiki, volshebnoy skazki, utopii, pritchi i mifa (Na materiale yevropeyskoy literatury pervoy poloviny XX veka)*. Izdatel'stvo MGU, 1999].
- Колобродов, Алексей. „Инженерия мифа.” *Natsbest.ru* [Kolobrodov, Aleksey. „Inzheneriya mifa”. *Natsbest.ru*, <http://www.natsbest.ru/award/2019/review/inzheneriya-mifa/>. Dostep 22.09.2019.
- Костюхин, Евгений. *Лекции по русскому фольклору*. Дрофа, 2004 [Kostyukhin, Yevgeniy. *Lektsii po russkomu fol'kloru*. Drofa, 2004].
- Лихачев, Дмитрий. „Взаимодействие литературы и фольклора. Исторические песни.” *История всемирной литературы в 9 т.*, т. 4, ред. Юрий Виппер, Наука, 1987, ss. 359-361 [Likhachev, Dmitriy. „Vzaimodeystviye literatury i fol'klora. Istoricheskiye pesni”. *Istoriya vsemirnoy literatury v 9 t.*, t. 4, red. Yuriy Vipper, Nauka, 1987, ss. 359-361].
- Ломыкина, Наталья. „Неоправданные ожидания: вышли два новых больших романа Сальникова и Рубанова”. *Москва 24*, 18.02.2019 [Lomykina, Natal'ya. „Neopravdannyye ozhidaniya: vyshli dva novykh bol'shikh romana Sal'nikova i Rubanova”. *Moskva 24*, 18.02.2019], <https://www.m24.ru/articles/kultura/18022019/154735>. Dostep 22.09.2019.
- Мокиенко, Валерий, и Татьяна Никитина. *Большой словарь русских поговорок*. ОЛМА Медиа групп, 2007 [Mokiyenko, Valeriy, i Tat'yana Nikitina. *Bol'shoy slovar' russkikh pogovorok*. OLMA Media Grupp, 2007].
- Пропп, Владимир. *Морфология/Исторические корни волшебной сказки*. Лабиринт, 1998. [Propp, Vladimir. *Morfologiya/Istoricheskiye korni volshebnoy skazki*. Labirint, 1998].
- Пустовая, Валерия. „Свято и тать.” *Новый мир*, № 3, 2009, ss. 149-168 [Pustovaya, Valeriya. „Svyato i tat'”. *Novyy mir*, № 3, 2009, ss. 149-168].

- Романенко, Елена. „Фольклор и массовая литература как семиосферы”. *В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии* [Новосибирск], № 25, 2013, ss. 214-222 [Romanenko, Yelena. „Fol’klor i massovaya literatura kak semiosfery”. *V mire nauki i iskusstva: voprosy filologii, iskusstvovedeniya i kul’turologii* [Novosibirsk], № 25, 2013, ss. 214-222].
- Рубанов, Андрей. „Правда там, где тебе больно.” Интервью вела Елена Сафронова. *Ревизор.ру*, 3.09.2019 [Rubanov, Andrey. „Pravda tam, gde tebe bol’no”. Interv’y u vela Yelena Safronova. *Revizor.ru*, 3.09.2019], www.revizor.ru/literature/interviews/andrey-rubanov-pravda-tam-gde-tebe-bolno/. Dostep 22.09.2019.
- Рубанов, Андрей. „Протоистория Руси: ‘Финист — ясный сокол’ Андрея Рубанова, встреча с автором” [Rubanov, Andrey. „Protoistoriyarusi: ‘Finist — yasnyu sokol’ Andreyu Rubanova, vstrecha s avtorom”]. *YouTube*, https://www.youtube.com/watch?v=Xvz_6qIxxvs_. Dostep 22.09.2019.
- Рубанов, Андрей. „Я хочу показать рождение мифа”. Интервью вела Арина Стулова. *Известья*, 01.03.2019 [Rubanov, Andrey. „Ya khochu pokazat’ rozhdeniye mifa”. Interv’y u vela A. Stulova. *Izvest’ya*, 01.03.2019], iz.ru/850229/arina-stulova/khochu-pokazat-rozhdenie-mifa. Dostep 22.09.2019.
- Рубанов, Андрей. *Русской цивилизацией управляют женщины*. Приморская Краевая Публичная Библиотека им. А. М. Горького, [Rubanov, Andrey. *Russkoy tsivilizatsiyey upravlyayut zhenshchiny*. Primorskaya Kraevaya Publichnaya Biblioteka im. A. M. Gor’kogo], <https://pgpb.ru/news/detail/707/>. Dostep 22.09.2019.
- Рубанов, Андрей. *Финист ясный сокол*. Электронная книга pdf, Издательство АСТ, 2019 [Rubanov, Andrey. *Finist yasnyu sokol*. Elektronnaya kniga pdf. Izdatel’stvo AST, 2019].
- Сафронова, Елена. „Финист и Эзоп”. *Rara avis*, 16.06.2019 [Safronova, Yelena. „Finist i Ezop”. *Rara avis*, 16.06. 2019], rara-rara.ru/menu-texts/finist_i_ehzop. Dostep 22.09.2019.
- Селина, Владислава. „SF умерла. Да здравствует F!” *Арда на куличках*, 08.10.2002 [Selina, Vladislava. „SF umerla. Da zdravstvuyet F!”. *Arda na kulichkakh*, 08.10.2002], www.kulichki.com/tolkien/podshivka/021008.html. Dostep 22.09.2019.
- Синявский, Андрей. *Очерк русской народной веры*. Аграф, 2001 [Sinyavskiy, Andrey. *Ocherk russkoy narodnoy very*. Agraf, 2001].
- Толстой, Никита. *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Индрик, 1995 [Tolstoy, Nikita. *Yazyk i narodnaya kul’tura. Ocherki po slavyanskoy mifologii i etnolingvistike*. Indrik, 1995].
- Чупринин, Сергей. *Русская литература сегодня: Жизнь по понятиям*. Время, 2007 [Chuprinin, Sergey. *Russkaya literatura segodnya: Zhizn’ po ponyatiyam*. Vremya, 2007].
- Чураков, Дмитрий. *Загадки матриархата: Антропогенез, история, миф*. Прометей, 2018 [Churakov, Dimitriy. *Zagadki matriarkhata: Antropogenez, istoriya, mif*. Prometej, 2018].
- Юзефович, Галина. „Финист – Ясный сокол”: русское народное фэнтези от автора „Патриота” и сценариста „Викинга”. *Медуза*, 26.02.2019 [Yuzefovich, Galina. „Finist – Yasnyu sokol”: russkoye narodnoye fentezi ot avtora „Patriota” i stsenarista „Vikinga”. *Meduza*, 26.02.2019], meduza.io/feature/2019/02/26/finist-yasnyy-sokol-russkoe-narodnoe-fentezi-ot-avtora-patriota-i-stsenarista-vikinga. Dostep 22.09.2019.

ELEMENTY FOLKLORU SŁOWIAŃSKIEGO
W POWIEŚCI ANDRIEJA RUBANOWA *ФИНИСТ ЯСНЫЙ СОКОЛ*

Streszczenie

Artykuł dotyczy najnowszej powieści współczesnego pisarza rosyjskiego Andrieja Rubanowa, zatytułowanej *Финист ясный сокол*. Utwór został zakwalifikowany przez autora i krytyków do gatunku słowiańskiego fantasy. Gatunek ten zdobywa wśród pisarzy i czytelników coraz większą popularność na fali zjawiska renesansu bajki w literaturze rosyjskiej na przełomie XX i XXI wieku. Fabuła powieści Andrieja Rubanowa opiera się na motywach rosyjskiej baśni ludowej. Konstruując świat przedstawiony, autor sięgnął przede wszystkim do tekstów folkloru rosyjskiego, ale w celu uprawdopodobnienia wydarzeń wykorzystał również wiedzę etnograficzną i historyczną dotyczącą życia Prасłowian. Celem artykułu jest zbadanie i omówienie elementów folkloru ogólnosłowiańskiego w utworze Andrieja Rubanowa. Autorka artykułu skoncentrowała się na obszarze wierzeń słowiańskich: mitologii, demonologii, pogańskich obrzędów i rytuałów. Zostały także przedstawione takie elementy folkloru słowiańskiego, jak kultura ludowego śmiechu i narracja skazowa. Wskazano jeden z podstawowych problemów utworu, czyli rozpad kultury oralnej i zanikanie pierwotnego myślenia magicznego na rzecz kultury piśmiennej i chrześcijańskiego światopoglądu.

Słowa kluczowe: mitologia słowiańska; renesans bajki; fantasy; folklor; kultura oralna.

ELEMENTS OF THE SLAVIC FOLKLORE
IN THE ANDREI RUBANOV'S NOVEL *FINIST YASNYY SOKOL*

Summary

This article is about the latest novel written by contemporary Russian writer Andrei Rubanov entitled *Финист ясный сокол* [*Finist yasnuy sokol*]. The novel was qualified by the author and critics to the Slavic fantasy genre. This genre is gaining more and more popularity among writers and readers on the wave of the Renaissance fairy tale phenomenon in Russian literature at the turn of the 20th and 21st centuries. The plot of the novel by Andrei Rubanov is based on the motifs of Russian folk tales. Constructing the world, the artist presented primarily the texts of Russian folklore, but in order to substantiate the events, he also used ethnographic and historical knowledge about the life of the Early Slavs. The aim of the article was to present and discuss elements of Slavic folklore in the work of Andrei Rubanov. The author of the paper focused on the area of Slavic beliefs: mythology, demonology, pagan rituals and rituals. Elements of Slavic folklore such as the culture of folk laughter and flaw narrative were also presented. One of the basic problems of the novel was pointed out, the disintegration of oral culture and the disappearance of primitive magical thinking in favor of writing culture and Christian worldview.

Key words: Slavic mythology; fairy tale renaissance; fantasy; folklore; oral culture.